

**ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ А. МАКАРЕНКА
З ГОСПОДАРСЬКО-ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ВИХОВАННЯ
В СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ 50–60-Х РР. ХХ СТ.**

У статті висвітлено особливості використання досвіду А. Макаренка з організації виробничої праці вихованців з економічними факторами господарювання в поєднанні з навчанням і вихованням дітей у середніх школах України 50–60-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: педагогічна спадщина А. Макаренка, виробнича праця, господарська діяльність, економічна діяльність, середня школа.

Культурне й духовне становлення суспільства посилює актуальність формування в учнів середніх загальноосвітніх шкіл економічних знань, без яких неможливо свідомо діяти в ринкових умовах, вирішувати економічні, соціальні, політичні питання. Одним зі шляхів вирішення цих завдань є критичне осмислення використання в 50–60-х рр. ХХ ст. унікального педагогічного досвіду господарсько-підприємницького виховання А. Макаренка. Саме на початку другої половини ХХ ст. простежується активізація оволодіння учнями економічними поняттями в процесі виробничої діяльності, що знаходить широке відображення в педагогічній спадщині А. Макаренка.¹

Ідеї А. Макаренка привернули увагу і сучасних науковців. Так, у дослідженнях Л. Гриценка, С. Карпенчук розглядаються форми, методи трудового виховання, особливості залучення вихованців до ефективної організації виробничої праці, формування навичок підприємливості, господарської розпорядливості. Н. Носовець, розкриваючи принципи побудови системи трудового виховання А. Макаренка, довела, що основою мотивів і потреб трудового виховання були стимули, серед яких можна виділити й економічні. Автор, вказуючи на виховну роль праці в педагогічній діяльності А.С. Макаренка, підкреслює, що праця задовольняла різнобічні потреби вихованців, приводячи їх у відповідність до економічних можливостей. О. Мельникова, проаналізувавши теорію та узагальнивши досвід економічної діяльності А. Макаренка, визначила в його системі виховання економічну складову, яка перебувала в розвитку від початкових уявлень колоністів про економічну доцільність господарської діяльності, що виникала в процесі практичної роботи, до усвідомлення ролі економічних факторів у виробництві й організації економічного навчання. А. Смолюк зауважує, що педагог-новатор розробив мету та головні педагогічні завдання господарського виховання [3–6; 8]. Науковці доводять актуальність ідей господарсько-підприємницького виховання А. Макаренка, що підтверджує практичний досвід навчально-виховних закладів не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Але майже поза увагою залишаються такі питання використання досвіду його педагогічної системи, як господарська, виробнича та економічна діяльність шкіл України в 50–60-х рр. ХХ ст., коли було здійснено політехнізацію, упроваджено виробничу працю. Ці питання передбачали підготовку підростаючого покоління до

життя, набуття учнями господарського досвіду, що було основою економічного виховання і в педагогіці А. Макаренка.

Мета статті – розкрити особливості використання досвіду А. Макаренка щодо зв'язку виробничої праці з економічними факторами господарювання та навчанням і вихованням дітей у діяльності шкіл України 50–60 рр. ХХ ст.

Аналіз наукових джерел, педагогічної преси 1950–1960-х рр. стосовно проблеми дослідження дав змогу зробити висновок, що увага науковців, педагогів була зосереджена на узагальненні досвіду А. Макаренка та обговоренні нових форм виховання в середній школі. Це знайшло своє відображення в працях: А. Тер-Гевондяна (форми продуктивної праці, її організація, налагодження зв'язків продуктивної праці дітей з усіма іншими видами їхньої діяльності); М. Виноградової (показники продуктивності праці, розподіл праці та заробітної плати, підвищення ефективності трудової діяльності, самооплатність комуни); М. Фере (вплив виробничої праці на морально-психологічне вдосконалення вихованців у педагогічній системі А. Макаренка); Б. Ширвиндта (форми організації колективної суспільно продуктивної праці дітей в умовах виробництва) [2; 9; 10]. У цих дослідженнях, як і в педагогічній спадщині А. Макаренка, не визначалися поняття “економічні знання”, “економічне виховання”, а найчастіше увага приділяється вихованню свідомої дисципліни і навичок трудової поведінки як невід’ємної складової моральних якостей радянського учня.

У 1960-ті рр. публіцистичні матеріали висвітлювали питання про економічну підготовку учнів, яка, як бачимо зі статей, є механізмом взаємозв'язку трудового, ідейно-політичного та морального виховання. Одне із питань, що обговорювались у пресі, стосувалося необхідності трудової праці учнів у майстернях, якій притаманний суспільно-практичний характер та характер змагання (В. Абаєв) [1]. Введення у школі бригадного методу навчання, при якому “за результати роботи учні відповідають не тільки перед власним колективом, а й перед колективом заводу”, залучення школярів до “...соціалістичного змагання, руху за звання “Резерв бригад комуністичної праці” [7]. Все це, на думку авторів, впливало на формування первинних економічних знань, необхідних для участі у виробничій праці, та підвищення її ефективності. Зазначимо, що А. Макаренко теж розумів, що фактори і шляхи зростання ефективності виробництва залежать від трудової активності колективу, тому використовував змагання між бригадами для підвищення ефективності роботи, але в нього було поєднання матеріальних і моральних стимулів у процесі організації змагання.

Варто зазначити, що проблема формування економічних знань у досліджуваній період, як і в педагогічній спадщині А. Макаренка, ні теоретично, ні практично не розроблялась, хоча економічні знання застосовувалися на практиці різноаспектно. Показовими в цій площині є звіти обласних відділів народної освіти (у 50–60-х рр. ХХ ст.), у яких чітко зазначається, що основні поняття з економіки учні 9–10-х класів отримують у ході трудової підготовки при вивченні основ промислового виробництва (у міських школах) або основ сільського господарства (у сільських школах) на базі конкретної його галузі з урахуванням потреб народного господарства [11–14]. Про різноманітність здобутих учнями знань з економіки в ході виробничої праці свідчить і той факт, що тільки на 22 підприємствах Харківського економічного району “...було створено 46 навчально-виробничих цехів за 37 професіями, які забезпечувалися інструме-

нтами, ... виробничими замовленнями, ОТК” [12, арк. 9]. А 150 учнів середньої школи № 19 м. Полтава працювали на заводі штучних алмазів і алмазних інструментів. У роботі учнівських бригад Мартовської школи Чугуївського району м. Харків брали участь усі учні [14]. Школярі в ході господарсько-підприємницької діяльності ознайомилися з такими економічними поняттями, як організація виробничого процесу (планування діяльності, економія матеріалу, якість продукції, розподіл), виконання норм часу і праці (розрахунки економічних показників, наукова організація праці).

Зазначимо, що процес формування конкретних економічних знань про зміст і принципи організації виробництва проходив в учнів на певних підприємствах у ході виробничого навчання. Найбільш ефективно з початку 1960-х рр. цей досвід використовувався в сільській школі, де виробнича база школи була органічно пов’язана з інфраструктурою колгоспу і де сільськогосподарська праця близька і зрозуміла дітям. Прикладом таких навчальних закладів можуть бути школи Харківщини, Кіровоградщини, Сумщини, Полтавщини. Так, у школах м. Мерефа (Харківської області) для учнів 9–11-х класів було організовано виробничу діяльність на базі: склазаводу (слюсар, електрик, токар, штукатур); торгівлі (продавець, швачка, піонервожаті); меблевої фабрики (столяр-меблювальник); дослідного господарства Мерефи (плодоовочева база – механізатор); шкільної майстерні “Побуткомбінату” (швачка); автоколони № 2227 і майстерні шкільного гаража (шофер третього класу); станції Мерефа, дільниці Південної залізниці (монтер СУБ, оператор) [14]. У Харківській області проведена певна робота щодо зміцнення навчально-матеріальної бази для виробничого навчання учнів: всі 27 202 учня 136 середніх шкіл охоплені виробничим навчанням за 48 спеціальностями. Створено 15 навчально-виробничих цехів на 695 робочих місць, 41 навчально-виробнича дільниця на 990 робочих місць, підприємствами виділено близько 6 тис. робочих місць. Крім цього, у 96 шкільних і міжшкільних майстернях обладнано для виробничого навчання учнів 20 650 робочих місць, створено 50 кабінетів спецтехнології та 24 автокласи [13, арк. 38]. Як показує аналіз звітів, із початку 1960-х рр. активно запроваджуються профілі виробничого навчання, виходячи з потреб народного господарства в кадрах та наявної матеріальної бази виробничого навчання [13–14]. Виробнича діяльність школярів організовується за різними формами: учнівські бригади різного профілю, власне шкільне господарство зі своєю виробничою базою, своїми фінансовими розрахунками тощо. В учнівських виробничих бригадах школярі, займаючись продуктивною працею, пізнавали основні економічні поняття. Учні, опановуючи професії, забезпечували свої навчальні заклади не тільки продуктами харчування, а й купували на зароблені гроші необхідні засоби навчання. Робота на тракторах і комбайнах виховувала в учнів допитливість, інтерес до техніки та сприяла розширенню їх кругозору, зміцнювала і поглиблювала зв’язок загальноосвітніх дисциплін із виробничою діяльністю в сільськогосподарському виробництві. При виконанні роботи механізатора, тваринників учні поєднували навчання з виробничою працею: практичні завдання, навчально-виробнича практика, складання технологічних карт і розв’язання технологічних завдань, екскурсії.

Висновки. Аналіз господарсько-підприємницької діяльності середніх навчально-виховних закладів у 50–60-х рр. ХХ ст. Україні дає змогу стверджувати, що в їх роботі виразно простежуються спільні ознаки, наявні елементи педагогі-

чно-економічної концепції А. Макаренка (О. Мельникова). Пізнання учнями основ економіки в цих закладах здійснювалося переважно у виробничих бригадах сільської місцевості та на заводах у місті. Однак, на відміну від макаренківських закладів, виробнича діяльність у них здійснювалася переважно стихійно, тобто один або декілька разів на тиждень, або ж улітку. Зазначимо, що економічне виховання учнів з роками відокремилось від трудового і зараз є самостійним та більш пріоритетним напрямом діяльності сучасних загальноосвітніх середніх шкіл. Головним завданням навчальних закладів 50–60-х рр. та сучасності, як і в установах А. Макаренка, є формування активного громадянина, який може творчо реалізувати свої потенційні можливості в сучасному суспільстві.

Подальшого розвитку потребують питання порівняння досвіду використання ідей А. Макаренка у вихованні учнів України та різних країн; узагальнення форм, методів та визначення умов поєднання навчання підлітків з виробничою працею.

Список використаної літератури

1. Абаєв В.А. Важливий засіб підготовки учнів до трудової діяльності / В.А. Абаєв // Рад. шк. – 1957. – № 12. – С. 61–64.
2. Виноградова М.Д. А.С. Макаренко о трудовом воспитании в коммуне им. Ф.Э. Дзержинского / М.Д. Виноградова // Советская педагогика. – 1953. – № 6. – С. 34–45.
3. Грищенко Л.И. А.С. Макаренко: педагогика, устремленная в будущее / Л.И. Грищенко // Педагогика. – 2003. – № 2. – С. 63–66.
4. Карпенчук С.Г. Педагогічні технології А.С. Макаренка і сучасність : монографія / С.Г. Карпенчук. – Рівне : РДГУ, 2001. – 352 с.
5. Мельникова О.В. Проблеми економічного виховання в педагогічній спадщині А.С. Макаренка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / О.В. Мельникова. – Х., 2004. – 23 с.
6. Носовець Н. Принципи побудови системи трудового виховання А.С. Макаренка / Н. Носовець // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2002. – Вип. 3. – С. 237–245.
7. Пономарев М. Школа и производство / М. Пономарев // Красное знамя. – 1964. – № 251. – С. 3.
8. Смолук И.А. Экономическое воспитание старшеклассников в процессе трудового обучения : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / И.А. Смолук. – К., 1988. – 18 с.
9. Тер-Гевондян А.Г. Детский производительный труд в коммуне им. Ф.Э. Дзержинского / А.Г. Тер-Гевондян // Известия АПН РСФСР. – 1952. – Вып. 38. – С. 107–135.
10. Ширвиндт Б. За творчество в воспитательной работе / Б. Ширвиндт // Народное образование. – 1963. – № 3. – С. 42–48.
11. Стенограма наради робітників шкіл обласно з питань політехнізації. 29.10.1955 р. // ФП. 2 (Харківський обком Компартії партії (більшовиків) України. 1921–1991 рр.). – Оп. 41. – Спр. 290. – Арк. 24–34.
12. Постанова ради народного господарства Харківського економічного району “Про проведення робіт з організації та покращення виробничого навчання старшокласників”. Протокол № 5 від 15.03.1963 р. // ФП. 2. – Оп. 41. – Спр. 337. – 21 арк.
13. Виконавчий комітет Харківської обласної (промислової) ради депутатів трудящих (рішення № 557 від 27.11.1963 року) // Ф. Р. 3858. – Оп. 10. – Спр. 216. – 38 арк.
14. Довідка про впровадження трудової політехнічної підготовки у середніх школах Чугуївського району. Стан на 1 жовтня 1968 р. // ФП. 2. – Оп. 41. – Спр. 391. – 23 арк.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013.

Василенко Г.В. Использование опыта А. Макаренко по хозяйственно-предпринимательскому воспитанию в средних школах Украины 50–60-х гг. XX ст.

В статье представлены особенности использования опыта А.С. Макаренко по организации производительного труда воспитанников с экономическими факторами хозяйствования в сочетании с обучением и воспитанием детей в средних школах Украины 50–60-х гг. XX в.

Ключевые слова: педагогическое наследие А.С. Макаренко, производительный труд, хозяйственная деятельность, экономическая деятельность, средняя школа.

Vasylenko H.V. Use of experience A. Makarenko for economically predprinematelskomu education in secondary schools in Ukraine 50-60-ies of XX century

The article highlights the features of the experience of A.S. Makarenko of the organization of industrial labor management with economic factors, combined with training and education of children in secondary schools of Ukraine 50–60-es of XX century.

Key words: pedagogical legacy A.S. Makarenko, productive work, economic activity, economic activity, high school.